

סיגול מערכת החינוך בישראל לצרכים ולדרישות של המחר

אדם ניר

בית הספר לחינוך

האוניברסיטה העברית

יוני, 2013

בתי ספר ציבוריים הפועלים במערכות חינוך לאומיות הינם מוסדות חברתיים. ככאלה, הם נדרשים לעמוד במשימה ערכית ומסובכת מאין כמוה: הכנת הדור הצעיר לחיים בחברת המבוגרים. מערכת החינוך מצופה לצייד את התלמידים בידע ובמיומנויות הנדרשים בכדי להתמודד ביעילות עם המאפיינים והאתגרים שמציבים חיי היומיום - בהווה ובעתיד.

עם זאת, חשוב להכיר בכך שילדים הנכנסים למערכת החינוך היום, צפויים לצאת לגמלאות בשנת 2081, ונכון להיום יש לנו רק מושג מעורפל מה צפוי להיות טבעה של מציאות עתידית זו.

כל ניסיון לחזות את העתיד מבוסס במקרה הטוב ביותר, על חקירה והבנה של נסיבות העבר וההווה, המתאפיינת בחוסר ביטחון הולך וגובר, בשונות, בחוסר יציבות, בריבוי ובקדמה טכנולוגית - כולם מאפיינים של העידן הפוסט מודרני. מאפיינים אלה באים לידי ביטוי בקיומם של ערכי מוסר סותרים, בהעדר קונצנזוס, ובנטייה לעבר קוטביות, היבדלות ואנומליה, המעצימים את המורכבות העומדת בפני כל מערכת חינוך.

לכן אין זה מפתיע כי פילוסופים, קובעי מדיניות ומחנכים העובדים בבתי הספר חלוקים בדעותיהם כאשר הם מתבקשים לקבוע קווי יסוד לרה-ארגון של מערכת החינוך בישראל, על מנת שתערך בצורה מיטבית להתמודדות עם נסיבות ודרישות עתידיות.

מאחר וניסוח בהיר והבנה מעמיקה של הבעיות הם תנאים הכרחיים ומקדימים לצורך הצדקה של פתרונות פוטנציאליים, יש ראשית להרחיב ולהצביע על האתגרים העומדים בפני מערכת החינוך בישראל. מהלך זה יאפשר להציע מענה על השאלה - מה שניתן לעשות בכדי להכין את מערכת החינוך בישראל להתמודד טוב יותר עם אתגרי המחר.

האתגרים

אנליטית, ניתן לתאר את האתגרים השונים העומדים בפני מערכת החינוך בישראל מבעד לשלוש עדשות: האינדיבידואלית, הלאומית והגלובלית.

אתגרים אינדיבידואליים: קידום יכולותיהם והתפתחותם האישית של ילדים לרמה שתאפשר להם להפוך לשחקנים פעילים בזירה הכלכלית של המאה ה-21 צריך לקחת בחשבון את המהפכה הטכנולוגית, את כמות המידע הזמין ואת השינויים המעצבים את המציאות התעשייתית. ארגונים רבים עברו שינוי מבני

וכעת הם אינם היררכיים באותה מידה כבעבר. במקרים רבים, עובדים חווים אוטונומיה ומצופה מהם להפגין אחריות אישית בתפקידם. אופי העבודה נעשה שיתופי הרבה יותר, ופעילות הגומלין בין אם היא נעשית פנים-מול-פנים או באמצעים אלקטרוניים, מערבת לעיתים קרובות ניהול עצמי במסגרתו צוותי עבודה מנהלים את עצמם. הדינמיקה והשינויים התכופים המעצבים את המציאות התעשייתית הופכים את המשרות לפחות צפויות ויציבות, ודורשים מעובדים להתמודד עם אתגרים מקצועיים חדשים לעיתים מזומנות.

שינויים שחווים יחידים בתפקידים בתוך חברות גדולות או מעברים בין חברות הולכים והופכים למאפיין מובהק של התעשייה בימינו, והם ללא ספק יאפיינו את המציאות התעסוקתית גם בעתיד. שינויים אלה מרמזים על הצורך לערוך התאמות משמעותיות של מערכת החינוך, מאחר ואין זה סביר שפרדיגמות ואמצעים מסורתיים ישרתו באורח מיטבי את נסיבות העתיד. בהתבסס על ההכרה שכוחה הלאומי של מדינה הוא במידה רבה תוצר ישיר ומידי של איכות הונה האנושי, שינוי הפרדיגמה הוא הכרחי. בנקודה זו יטענו רבים לצורך במהפכה (רבולוציה) ולא בהתפתחות (אבולוציה). אני אטען, לעומת זאת, כי יש צורך לאמץ פרדיגמה חדשה, המשקפת שילוב של ידע אקדמי עם מיומנויות הנדרשות בעולם תעשייתי עתיד. בתי הספר לא יוכלו לזנוח את הידע האקדמי והכישורים המסורתיים: לאוריינות, למתמטיקה, לאנגלית, למדעי החיים ולמדעי החברה והרוח עדיין יהיה תפקיד קריטי בעולם התעשייתי של מחר. עם זאת, בתי הספר יידרשו גם לאפשר לילדים לפתח יכולות נרחבות יותר אשר תואמות את דרישות העתיד. על יכולות אלו נמנות חשיבה ביקורתית, פתרון בעיות, יכולת הסתגלות, יצירתיות וגמישות אינטלקטואלית, כישורים בין-אישיים, אמונה עצמית ביכולת להתמודד עם קשיים ויכולת ללמוד דברים חדשים באופן עצמאי וללא הדרכה. פחות סביר שיכולות כאלה יפותחו בעזרת תהליכים חינוכיים אשר עוצבו על ידי הרציונל ששלט במהפכה התעשייתית במאה ה-19, אשר באופן טיפוסי שם את הדגש על צייתנות ואחידות כערכים מרכזיים.

אתגרים לאומיים: אימון הדור הצעיר להתמודדות עם כלכלת המחר הינה אחת המשימות החשובות של מערכת החינוך בישראל, אבל וודאי שהיא אינה המשימה היחידה. למרות שישראל התגבשה לכדי אומה אחידה, טבעה הפלורליסטי מבחינה תרבותית ופוליטית היה מאז ומתמיד אחד ממאפייניה הבסיסיים. לכן כבר מיום הקמתה, מייסדיה ומנהיגיה של המדינה ציפו שהתהליכים החינוכיים יהוו מרכיב פעיל ומנגנון עיקרי שיבטיח קליטת עולים ומימוש ערכים של האומה הצומחת והחברה המתפתחת. גיבוש חברתי בין קבוצות השונות באמונותיהן וברקע תרבותי וחברתי ושילובן תחת יריעה אחת היו מאז ומתמיד מטרה חשובה עבור מערכת החינוך בישראל שכן, הסולידריות החברתית נתפסה קריטית לצורך ההתמודדות עם האיום המתמשך על קיומה של המדינה. נסיבות אלה מציבות מספר אתגרים רגישים ומורכבים בפני החינוך הציבורי: ראשית, בעוד אנו צועדים אל תוך המאה ה-21, הוויכוח הסובב סביב תפקידה של

המדינה בשליטה על החינוך הציבורי נעשה עז ובווער יותר. לצד המודעות הגוברת של הורים ביחס לאיכותו של החינוך, מערכת החינוך הציבורי מוצאת עצמה בתחרות עם יוזמות מקומיות המבקשות לענות על צרכים ואינטרסים מקומיים. במובן זה, ניתן לראות בצורך לשמר הגמוניה אתגר גדול העומד בפני החינוך הממלכתי. החינוך הממלכתי יוכל להתמודד עם אתגר זה אם יספק שירותים חינוכיים רלוונטיים אותם לא ניתן יהיה לקבל באותם התנאים, ההיקף והרמה במוסדות חינוכיים אחרים. שנית, החינוך הציבורי משחק תפקיד פעיל בצמצום הפערים והקוטביות בחברה ובהגדלת השוויון החברתי, החינוכי עבור מוביליות חברתית. אתגר זה חשוב במיוחד לנוכח התוצאות האחרונות שנתקבלו במבחנים בינלאומיים, אשר הצביעו על קוטביות ופערים גדלים בהישגים בתוך החברה הישראלית. באופן ממוקד, החינוך הציבורי מצופה לצמצם את הפערים בין המרכז לפריפריה, בין יהודים וערבים, בין דתיים וחילוניים, לטפח סוציאליזציה של ערכים לאומיים ולמנוע נשירה של ילדים ממערכת החינוך.

אתגרים גלובליים: תהליכים חינוכיים המתאימים לעולם דיגיטלי וכלכלה גלובלית מוכרחים להתכוונן כלפי פנים וכלפי חוץ באורח בו זמני. על התלמידים לרכוש מיומנויות שיאפשרו להם להפוך לאזרחים נאמנים התורמים לחברה. עם זאת ובו בעת, עליהם לפתח מיומנויות אשר יאפשרו להם להפוך לאזרחים בעולם גלובלי שבו משמעות נוקשה ומחייבת של גבולות פוליטיים, גיאוגרפיים ותרבותיים פוחתת בהדרגה, והכוח הפוליטי עובר מידי המדינה אל מיזוגים רב-לאומיים. מסיבות כלכליות, אוריינטציה כזו היא משמעותית גם לשם קידום כושרה התחרותי של הכלכלה הישראלית. בנוסף, היא תוכל לתרום לפיתוח סובלנות כלפי דעות ונקודות מבט שונות, עניין הרלוונטי במיוחד לצורך פתרון הסכסוך המתמשך בין ישראל, הפלסטינאים ומדינות שכנות אחרות, ולקידום השלום במזרח התיכון. החינוך הציבורי חייב, אפוא, לקחת תפקיד פעיל גם בחיזוק ופיתוח היכולת הרב-תרבותית של ילדים, אשר תתבטא במודעותם, סובלנותם, סקרנותם ורצונם ללמוד על העולם. לפיכך, הגלובליזציה מציבה בפני החינוך הציבורי את האתגר לפתח אצל ילדים אחריות כלפי נושאים סביבתיים ואקולוגיים החורגים מעבר לגבולות הפוליטיים, כמו גם מודעות וסובלנות כלפי שונות תרבותית וכלפי אופיים השונה והמשתנה של שווקים כלכליים.

סיגול מערכת החינוך בישראל לאתגרי המחר

בפתח דבר, חשוב להכיר בכך שלאחרים מורכבים אין פתרון אחד, ואף לא פתרונות פשוטים: ככל שהמורכבות גדולה יותר, כך גדל מגוון הפתרונות. יתר על כן, הפער המשוער בין המציאות העכשווית לזו העתידית מגביל את יעילותם של תהליכי שינוי תוספתיים והדרגתיים שבחינוך הם איטיים במיוחד ולכן, אינם הולמים סביבה דינאמית המשתנה תכופות. לפיכך, ניתן להציע הצעות להתמודדות עם האתגרים השונים העומדים בפני מערכת החינוך בישראל בשתי זירות: הטקטית ו/או האסטרטגית.

הזירה הטאקטית

פעולות טאקטיות הן לרוב אבולוציוניות. הן לא מובילות לשינויים מהותיים בהנחות היסוד ובערכים המנחים את התהליכים המתקיימים במערכת. לחליפין, הן מציעות פתרונות מעשיים ונקודתיים לבעיות ונושאים ספציפיים.

מאמצים להתמודד עם **אתגרים ברמה האינדיבידואלית** עשויים להתמקד בפיתוח היכולות וכישורי חשיבה גבוהים של תלמידים. לדוגמא, משימות הדורשות חשיבה יצירתית, מיומנויות פתרון בעיות וחשיבה מסדר גבוה עשויות להחליף חלק מסוים מן המשימות הקיימות כיום הדורשות חזרה ושינון. שינויים כאלה צריכים להיעשות בתוכנית הלימודים ובספרי הלימוד, בשיעורי הבית, במערכת הבחינות ובקשר בין תלמיד ומורה בכיתה. יש לעודד את התלמידים להעלות שאלות ולקחת חלק במשימות אישיות וקבוצתיות המיועדות למצוא לשאלות אלה תשובות. בנוסף, מתוך הכרה בכך שאיכות החינוך קשורה בחזקה באיכותו של הצוות החינוכי, יש לפעול נמרצות בכדי לשפר את מעמד המקצועי של מחנכים ולהגדיל את הגיוס של כוח אדם איכותי לשורות בתי הספר. יש לשים דגש רב יותר על שיפור מתמשך של מיומנויות וכישורים אקדמיים בקרב מורים ומנהלים, ולצפות מהם לשלב איכויות פדגוגיות המעודדות חשיבה יצירתית מסדר גבוה בתהליכי ההוראה.

באשר ל**אתגרים הלאומיים**, מאמצים טאקטיים צריכים להתמקד בשני נושאים ליבה: העלאת הרלוונטיות של החינוך הציבורי עבור קבוצות חברתיות שונות בתוך החברה הישראלית, וקידום גיבושה של החברה הישראלית. ניתן לקדם את הרלוונטיות של בתי הספר בעזרת העצמה של בתי הספר כך, שהתהליכים החינוכיים יאפשרו למחנכים ליזום פרויקטים ברמה הבית-ספרית ולעצבם בהתאם לצרכים ספציפיים של ילדים וקהילות מוגדרות. ניתן לבצע זאת באמצעות יישום מדיניות המאפשרת בחירת הורים את בתי הספר, ביטול אזורי הרישום ועידוד של תחרות בין בתי הספר. על מערכת החינוך לנקוט צעדים לקידום הגיבוש החברתי. צעדים כאלה עשויים לכלול ניסוח תכנית לימודים שתדגיש לימודי ליבה מחייבים אשר כל בתי הספר יהיו חייבים ביישומה כדי לקבל תקצוב מן המדינה לצד ניסוח מדיניות של אפליה מתקנת שתביא בחשבון את הפערים בחברה הישראלית. מבחינה מעשית, הדבר עשוי להוביל לצורך לחשוב מחדש על הקריטריונים עליהם מתבססת נוסחת המימון של בתי הספר ועל משקלם היחסי, כך שההקצאה ליחידים, לבתי ספר או למגזרים ספציפיים תיעשה בהתאם למעמד הסוציו-אקונומי ולצרכיהם האמיתיים.

לבסוף, על מערכת החינוך לנקוט במספר אמצעים שיאפשרו להכין את הילדים להתמודד עם **האתגרים בעולם גלובלי**. הכנסת אלמנטים גלובליים אל תכנית הלימודים, תוך שימת דגש מיוחד על התרבות, ההיסטוריה, הספרות והכלכלה של חברות אחרות עשוי להיות צעד בכיוון זה. שימוש בטכנולוגיה מתקדמת בבתי ספר ובכיתות בהתאם לסטנדרטים של העידן הדיגיטלי וייסוד שיתוף פעולה דיגיטלי עם

תלמידים מתרבויות ומדינות אחרות יכול להיות צעד נוסף באותו הכיוון. צעדים מסוג זה עשויים לאפשר לילדים לפתח יכולת עבודה בצוותים תוך שיתוף פעולה, מיומנויות שערך נחשב גבוה במיוחד כשמדובר בחיים מקצועיים בכלכלה הגלובלית. לבסוף, אינדוקטרינציה ערכית יכולה להיות מוחלפת בתפיסה רלטיביסטית, כך שהילדים יפתחו מודעות וסובלנות כלפי האופנים השונים בהם מפורשים ערכים דומים בתרבויות וחברות אחרות.

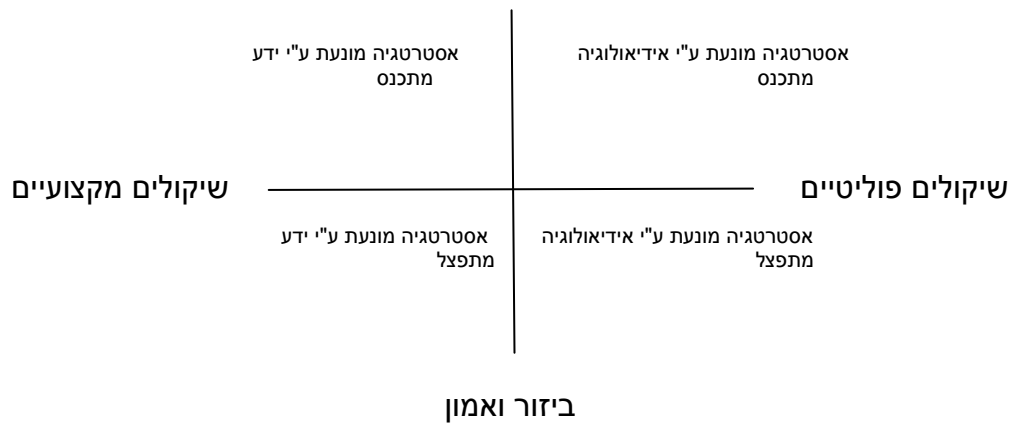
הזירה האסטרטגית

בעוד האמצעים הטקטיים עשויים לקדם את התאמת מערכת החינוך בישראל לאתגרי המחר, הם אינם תורמים להבנה מקיפה יותר של המורכבות החיונית לשם הצבה של מטרות אסטרטגיות. לצורך זה, יש לעבור מהרמה האינדוקטיבית-טקטית לרמה הדדוקטיבית-אסטרטגית באמצעות פרישה של 'מפת דרכים' שתשמש את מעצבי המדיניות החינוכית בישראל. מפה שכזו תחשוף את היתרונות והחסרונות הטמונים בכל אסטרטגיה ותאפשר להבין באורח מעמיק יותר כיצד יש להכין את מערכת החינוך בישראל להתמודדות יעילה עם אתגרי העתיד. מבין מגוון נקודות הציון האפשריות בהם ניתן לעשות שימוש כדי לתאר דפוסי פעולה אסטרטגיים שמערכת החינוך הישראלית יכולה לאמץ, ניתן להצביע על שני צירים בעלי רלוונטיות ייחודית: הציר הריכוזי-ביזורי, והציר המקצועי-פוליטי.

הציר הריכוזי-ביזורי מנסה לשקף את מבנה השליטה כמו גם את רמת הרגולציה והאמון המאפיינת את הדינמיקה בין משרד החינוך ובתי הספר. במבנים ריכוזיים, הסמכות מצויה ברובה בידי משרד החינוך אשר שולט על תהליכים חינוכיים הנעשים בבתי הספר באמצעות תקנות ומערכת הפיקוח. מבנים מבוזרים, מאידך, מעצימים את המחנכים בבתי הספר ומגדילים את דרגות החופש שלהם ובכך, מאפשרים להם להגביר את ההתאמה בין השירותים שבית הספר מעניק לבין צרכי הילדים והקהילה שהוא משרת. הציר המקצועי-פוליטי מתמקד בסוג האוריינטציה המעצבת את התהליכים החינוכיים. כאשר שיקולים פוליטיים שולטים, תהליכים חינוכיים יעוצבו כדי לשרת במידה רבה אידיאולוגיות ואינטרסים פוליטיים. כאשר שיקולים מקצועיים שולטים, החלטות ותהליכים יושפעו בעיקר מידע מדעי ומתובנות שנאספו על ידי אנשי מקצוע בתחום. ידע מקצועי נתמך לרוב על ידי ראיות והוא משקף אמיתות שהן אינהרנטיות לדיסציפלינה נתונה המגדירות מה צריך להשיג, כיצד, על ידי מי ומדוע.

כפי שנראה בתרשים שלהלן, שילוב שני הצירים יוצר מפת דרכים המניבה ארבע אסטרטגיות אפשריות:

ריכוזיות ורגולציה גבוהה

התקדמות לעבר קוטב הריכוזיות-רגולציה יאפשר התמודדות טובה יותר עם אתגרים לאומיים וגלובליים על חשבון צרכים של פרטים וקבוצות או קהילות מוגדרות. התקדמות לעבר קוטב הביזור-אמון יאפשר התמודדות טובה יותר עם אתגרים אינדיבידואליים על חשבון אתגרים לאומיים וקולקטיביים. באשר לציר המקצועי-פוליטי, התקדמות לעבר הקוטב הפוליטי יוביל לפעולות מוטות מבחינה אידיאולוגית, המכוונות לשרת אינטרסים ואג'נדות פוליטיות. התקדמות לעבר הקוטב המקצועי, יעודד אימוץ של פתרונות לאתגרים אשר תואמים סטנדרטים מקצועיים. חשוב לציין, עם זאת, כי קיים פער אינהרנטי בין הנטייה הפוליטית להציג לראווה הישגים משמעותיים בפרק זמן קצר למדי זאת, כדי לשרת מטרות פוליטיות, לבין הזמן הנדרש לביצוע של תהליכים פדגוגיים ודיקטיים משמעותיים, שהינו מטבעו ארוך הרבה יותר. כפי שמפת הדרכים ממחישה, כל מצרף מגדיר אסטרטגיה שונה ולכן גם צפוי ליצור תרבות מערכתית שונה. יתר על כן, ניכר כי אין אסטרטגיה אחת המאפשרת להציע מענה לכל האתגרים. ולבסוף, בהתחשב בהנחות השונות הטבועות בכל אסטרטגיה, לא ניתן לאמץ וליישם כמה אסטרטגיות באורח בו זמני. בהווה נראה, כי מערכת החינוך בישראל ממוקמת על הרצף הריכוזי-רגולטורי עם תנודות בין הרצף המקצועי לזה הפוליטי, בהתאם לנושאים העומדים על הפרק. ניתן לטעון כי התקדמות לעבר המצרף הביזורי-מקצועי תסייע טוב יותר להכנת המערכת לקראת אתגרי העתיד, מאחר והיא תאפשר ניהול יעיל יותר של השונות בתוך המסגרת הקבועה מראש שיוצרות התקנות הריכוזיות, ולכן תחזק את החינוך הממלכתי. נטייה בכיוון זה באה לידי ביטוי כבר היום במדיניותו הרשמית של משרד החינוך, המעודדת מדיניות של ניהול עצמי בבתי הספר הציבוריים בישראל מאז 1997. עם זאת, נכון להיום, הניהול העצמי הוא יותר אינסטרומנטלי מאשר מוביל לאוטונומיה ולהגדלה של דרגות חופש המאפשרות למחנכים ברמה הבית ספרית לעצב את התכנים ואת תכניות הלימוד ולהפעיל שיקול דעת.

מאחר וכל אסטרטגיה היא בסופו של דבר פשרה, על קובעי המדיניות בישראל בשיתוף עם אנשי המקצוע להחליט איזו מהאסטרטגיות תשרת במידה המיטבית במונחים של הכנת מערכת החינוך בישראל להתמודדות עם צרכי ודרישות המחר.